

GELLÉN KLÁRA

A gyengébb fél védelme egyes aszimmetrikus szerződéses kapcsolatokban

Bevezetés

A szerződési szabadság jogilag szabad akarat elhatározással létrejövő, egyéni érdekek alapján összekovacsolódó jogviszony kialakítását biztosítja a felek számára. A magánautonómia védeltsége miatt e relatív kapcsolatba állami eszközökkel beavatkozni alapvetően nem indokolt. Vannak azonban olyan társadalmi és gazdasági élethelyzetek, melyekben valamely magasabb jogi érdek védelmében, illetve alapvető jogelvek érvényesülésének biztosítására a beavatkozás mégis szükségessé válik. Ilyen, a privátautonómia sértetlenségét felülíró, és azt korlátozó prioritás jelenik meg a „gyengébb fél” védelme során is. A magánjogi dogmatikában ennek kivételes alkalmazási lehetőségét és indokoltságát *Vékás Lajos* következő gondolatai támasztják alá: „A vagyoni forgalom résztvevői képesek érdekeik érvényesítésére és védelmére, ezért a magánjognak a lehető legszűkebb körben kell beavatkoznia a szerződéses kapcsolataikba. A kiinduló tétel következménye a magánautonómia széles körű elismerése és az állami beavatkozás lehetőségének a lehető legszélesebb körű visszaszorítása. Beavatkozásra kivételesen és csak olyan esetben van szükség és lehetőség, ahol a szerződő felek jogi egyenjogúsága és mellérendeltsége mögött – a szerződési feltételek meghatározására is nagymértékben kiható módon – gazdasági-szakismereti egyensúlytalanság állapítható meg.”¹

A felek egyenjogúsága és mellérendeltsége ekkor is megmarad: „Az egyenjogúság csak annyit jelent, hogy egyik fél sincs jogosítva közvetlenül és saját személyében kényszeríteni a másik felet a kötelezettség teljesítésére.”² Jogilag nem rendelkezik olyan erővel és eszközzel, amely a másik fél fölött hatalmi pozíciót biztosítana számára. A mellérendeltég, mint a polgári jogi szabályozás módszerének másik jellemző sajátossága az egyenjogúságból adódik, de annak egy általánosabb megnyilvánulását fejezi ki. Tartalmilag azt jelenti, hogy a polgári jogviszonyokban egyik fél sincs statusában a másik fél fölé rendelve.

E mellérendelt és egyenjogú kapcsolatokban a felek különbözősége természetes, két azonos adottságokkal rendelkező személy sohasem köt szerződést, s ezen eltéréseknek a szerződés kimenetelére jószerével nincs is értékelhető jogi kihatásuk. Ugyanakkor a gyengébb fél védelmét indukáló tényállásoknál az erőviszonyok harmóniája mégis meg-

¹ Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez (Szerkesztő: VÉKÁS LAJOS), Complex kiadó, Budapest, 2008. 754. (továbbiakban: Javaslát)

² VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog* I. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 14.

törlik, s a szerződés aszimmetrikussá válik. Kérdés, hogy az egyensúlytalanság mikor vezet a szerződés aszimmetriájához, illetve az aszimmetria mely szintjénél indokolt egy szerződéses kapcsolatba a gyengébb fél védelmének zászlaja alatt beavatkozni? Továbbgondolva: miként történik a „gyengébb fél” behatárolása, esetleges meghatározása a vizsgált tényállások esetében, mely adottságok, sajátosságok, élethelyzetek teremtenek oly mértékű eltolódást, mely e jogpolitikai cél érdekében – akár preventív, akár reparációs eszközökkel – a szűk beavatkozást lehetővé teszi? A tanulmány e kérdések megválaszolása érdekébe néhány önkényesen kiemelt tényállás kapcsán elemzi a szerkezeti eltolódás sajátosságait, a relatív vagy abszolút alanyi sajátosságokban felmerülő gyengébb pozíciót, azok objektív vagy szubjektív jellegét, továbbá azt, hogy mely jogi eszközök nyújtanak segítséget mindezek kezeléséhez.

1. A szerződési szabadság és annak korlátozása

„A szerződési szabadság jogi fogalom. Azt jelenti csupán, hogy a felek akarata jogi értelemben szabad. A szerződési szabadság elve tehát figyelmen kívül hagyja az akarat-alakítás objektív és szubjektív feltételeit, és csupán arra vonatkozik, hogy jogszabály nem áll útjában a felek akaratának.”³ Amikor a felek érdekeiket összehangolva, szabad akaratukból lépnek kapcsolatba, a szerződési szabadságban a magánjogi viszonyok által garantált privátautonómia vetületei képződnek le. A szabadság legfőbb megnyilvánulásaként a diszpozitivitás akaratuknak megfelelő tartalmú ügylet kialakítását teszi lehetővé. A szerződő felek önállóak, kellően felkészültek és „felnőttek” érdekeik megvédéséhez, ezért az általuk kialakított tartalomba szűk körben, kivételesen lehet beavatkozni. Indokolt ez akkor, amikor valamely kiemelt és preferált köz- illetve magánérdek jelenik meg a felek mellérendelt kapcsolatában, kiváltképp, ha annak figyelmen kívül hagyása alapvető jogrendszeri értékek és elvek sérelméhez vezethet. Éppen ezért, ahol a jogalkotó szükségesnek látja, valamely magasabb rendű érdek védelmében felülírja az általános tételt, s a szerződéses tartalom kialakítására befolyást gyakorol. Jelen esetben, a gyengébb fél védelmének garantálásával közvetlenül valamely egyéni érdek védelmében, közvetve viszont össztársadalmi érdekek szem előtt tartásával történik a beavatkozás, mivel a felek helyzetében csak a külső eszközökkel lehetséges a szimmetria helyreállítása.

Fentieket összegezve és Vékás gondolatát továbbépítve: a jogi egyenjogúság és mellérendeltség mögött meghúzódó gazdasági és szakismereti egyensúlytalanság eredményeként a felek erőviszonyában oly mértékű aszimmetria jelenik meg, mely a gyengébb fél védelme érdekében a szerződési szabadság korlátozását indukálja.

2. Ki a gyengébb fél?

A felek szerződéses erőviszonyát alapesetben szimmetria jellemzi. Ez nem jelent teljes egyenlőséget, hiszen ezen egyensúlyi állapotban sem tekinthetők a felek azonos kvalitásúnak: lehet, hogy valamelyikük tájékozottabb, gazdaságilag kedvezőbb paraméterekkel rendelkezik, esetleg kevésbé szorul a szerződés megkötésére. Egy bizonyos mértékű

³ EÖRSI GYULA: *Kötelmi jog, általános rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 39.

erőkülönbség a felek között természetesen fennállhat, annak jogi relevanciája nincs. Mégis, mikortól tekinthető a szerződő partner gyengébb félnek?

A kérdés megválaszolása előtt fontos leszögeznünk, hogy a gyengébb fél normatív meghatározását nem találjuk a jogforrásokban, és nem is alkotható meg egy olyan definíció, amely minden gyengébb fél védelmére épülő tényállás komplex jegyeit lefedné. Éppen ezért e személyi status marginális jegyeit csak óvatosan próbálhatjuk meg összegyűjteni.

A témával foglalkozó szakirodalom a gyengébb fél jellemzőit a következő jelzőkkel írja le: kiszolgáltatott, hátrányos, szorult, kedvezőtlen. Fellelhető olyan megfogalmazás is, miszerint társadalmilag és gazdaságilag tekinthető gyengébbnek a fél.⁴ Láthatóan mindegyik jelző arra utal, hogy a fél helyzete a megszokott, általános szerződési pozíciókhoz mérten rosszabb. A következőkben fokozatosan törekszünk e pozíció mibenlétét pontosan meghatározni.

Kiindulási pontunk szerint a felek mellérendeltek, egyenjogúak, de erőviszonyuk felborul. A szerződő partnerek relációjában az erőviszonyok oly mértékű aszimmetriát öltenek, hogy a szerződés – kiszolgáltatottá téve egyik felet a másikkal szemben – kibillen általában megszokott állapotából. Ez a kapcsolat soha nem lesz vertikális, pusztán kimozdulva a horizontális síkból aszimmetrikussá válik. A kimozdulás mindig csak oly mérvű, hogy – még ha olykor igen közel is áll hozzá – az sohasem lesz alá-fölé rendelt a magánjog mellérendeltségi dogmája miatt.

Szerkezetileg az egyensúlytalanság különbözőképpen alakulhat ki: előfordulhat, hogy az egyik fél olyannyira kedvezőbb, jobb szerződéses sajátosságokkal rendelkezik, hogy a másik emiatt kerül/het védendő helyzetbe annak ellenére, hogy alapvetően nem rendelkezik olyan negatív, hátrányos sajátossággal, amely miatt egyébként védelemre szorulna (ld. pl. fogyasztói szerződés, biztosítási szerződés, általános szerződési feltételek.). Más esetben az egyik fél az elfogadható szint alá kerül valamely személyéhez kapcsolódó hátrányos sajátosság miatt. Tételes jogunk önmagában nem tekinti jogilag releváns gyengébb helyzetnek, ha az egyik fél átlagos szerződéses szintjéhez képest a másik fél hátrányosabb pozícióban található (pl. tapasztalatatlanság, üzleti jártasság hiánya, szorult helyzet miatt). Ahhoz, hogy az jogi relevanciával bírjon, társulni kell hozzá valamely objektív tényállási elemnek (ld. uzorás szerződés). Sajátos módon mindkét irányban erőeltolódás figyelhető meg akkor, amikor a felek közötti kapcsolat jellegéből eredően egyik fél eleve kedvezőbb, a másik pedig eleve kedvezőtlenebb pozícióba kerül.⁵

Ez a szerkezeti eltolódás akkor nyer jogi értékelést, amikor a felek pozícióbeli eltérése oly módon lehet/van kihatással az általuk megkötött szerződés tartalmára, hogy a gyengébb alkupozíció miatt az egyik fél számára indokolatlan egyoldalú előny kerül/het beépítésre. Az erőviszonyok eltolódása egyik felet annyira kiszolgáltatottá teszi a másikkal szemben, hogy az nem tudja érdekeit megfelelően képviselni, s a másik indokolatlanul jobb szerződési helyzetbe kerül/het.

Összegezve: általában az a személy tekinthető gyengébb félnek, aki a felek erőviszonyában bekövetkező eltolódás miatt a szerződés tartalmának kialakítása során érde-

⁴ KISS GÁBOR – SÁNDOR ISTVÁN: *A szerződések érvénytelensége*, HVGorac, Budapest, 2008. 116.

⁵ Uzorán belül emelhető ki ilyen eset, az ún. függő helyzet, amikor a felek között meglévő kapcsolat eredményezi a függőséget; különös példa erre a munkaszerződés.

keit nem tudja a másik féllel azonos módon képviselni, ezáltal önmaga számára indokolatlanul hátrányosabb tartalmú szerződést köt/vagy köthet.

3. A gyengébb fél védelme, mint jogpolitikai célkitűzés

A gyengébb fél védelme konkrét tényállások normái mögött irányadó célkitűzésként, a külső beavatkozás, a szerződési szabadság korlátozásának jogpolitikai indokaként jelenik meg.⁶ Ez az alapja például – az elmúlt évtizedekben előretörő új magánjogi szemlélet eredményeként⁷ – a fogyasztói szerződések esetében alkalmazásra kerülő szabályrendszernek is. A konkrét ügyletektől független, objektíve meghatározott fogyasztói pozíció absztraktságából eredően csak az vizsgálendő, hogy valóban a fogalmak által kijelölt körbe tartoznak-e a szerződő felek. Ha igen, anélkül, hogy az adottságaikat tényleges vizsgálat tárgyává tennénk, a fogyasztót a gyengébb félnek járó védelem illeti meg. Más esetekben a konkrét szerződéstípus kapcsán a felek sajátos kvalitása már eleve, pusztán az ügylet jellege, bonyolultsága, összetettsége révén erőkülönbséget feltételez. Ilyen szituatív tényállás például a biztosítási szerződés, az utazási szerződés, de más megközelítésben ebbe a körbe vehetjük az általános szerződési feltétellel szemben álló jogalanyt is. Van továbbá olyan megoldás is, amikor a gyengébb fél védelmével operáló norma – vizsgálendő a felek erőeltolódásának jellegét és annak kihatását – csak a konkrét szerződés tekintetében kerülhet alkalmazásra (pl. uzsora).

4. A gyengébb fél védelme a valószínűsített erőfölénnyel szemben

A piaci folyamatok kiépülésével, az itt keletkezett szerződéses kapcsolatok bonyolultsága révén, a magánjogban is felerősödött az a tendencia, mely szerint a gyengébb fél védelmének biztosítására több területen és többféle eszközzel szükséges a szerződésekbe beavatkozni. E jogpolitikai célkitűzés legmarkánsabban a fogyasztóvédelmi normarendszer kiépítésénél érhető tetten. Fejlődésével alapjaiban kerültek megreformálásra a nemzetközi, uniós és hazai jogforrások. A polgári jogban való megjelenése, és a fogyasztói szabályok kialakulása több évtizedes folyamat eredményeként írható le. „A jogi szabályozás terén az 1959-ben elfogadott Polgári törvénykönyv rendelkezései alapvetően a minőségvédelmet és az ellátási biztonság garantálását szolgálták. A minőségvédelmi szabályozás személyi hatálya nem korlátozódott csak a fogyasztókra, hanem általános szabályozásként lefedte a szerződési jog valamennyi alanyát. A későbbiekben a fogyasztóvédelem eme minőségorientált leszűkítése megszűnt, és előtérbe került az alanynak, magának a fogyasztónak a védelme.”⁸

⁶ A gyengébb fél védelmének tényállásával nem találkozunk jogi normában, illetőleg önmagában elegendő hivatkozási alap sem lehet a jogalkalmazó számára határozatának meghozatalakor.

⁷ ld. VÉKÁS LAJOS: *Új irányok a magánjogtudományban*. Magyar Tudomány, 2007/12, 1563–1566.

⁸ ld. részletesen: FAZEKAS JUDIT: *A magyar fogyasztóvédelmi jog fejlődése, 1985-2005*. in: *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005. I. Kötet*. Gondolat-ELTE-ÁJK, Budapest, 2007. 640–641.

4.1. A fogyasztó és a fogyasztói szerződés

A fogyasztó olyan alanyi kör absztrakt meghatározása, mely esetében a szabályozás jogpolitikai indoka a gyengébb fél védelme. A Polgári Törvénykönyv meghatározása szerint *fogyasztó* a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül eső célból szerződést kötő személy, míg *fogyasztói szerződésnek* azt a szerződést tekintti, amely a fogyasztó és olyan személy között jön létre, aki (amely) a szerződést gazdasági vagy szakmai tevékenysége körében köti.⁹

E fogalmak alapján a felek helyzete relatív módon, az általuk végzett tevékenységen keresztül behatárolt: „A fogyasztóvédelmi szabályozás középpontjában a fogyasztó fogalom áll. Ez a fogalom relációs természetű, mert a fogyasztó önmagában nem, csak a vele szerződő fél minősítésének tükrében definiálható.”¹⁰ Olyan absztrakt fogalommal állunk tehát szemben, amely konkrét ügyletektől független alanyi kört ölel fel, de értelmét csak a másik személy relációjában nyeri el. A szerződő felek személyes – akár objektív, akár szubjektív – adottságaik vizsgálatára a fogyasztó definíciója alapján nem kerül sor. Pusztán az általuk kötött ügylet általános jellegének kiemelése alapján vélelmezett a fogyasztói, ezáltal gyengébb és védendő szerep. Ily módon ezen absztrakt fogalom eredményeként – mintegy megdönthetetlen vélelemként – sajátos módon relativizált, objektív gyengébb fél pozícióval találkozhatunk. A szerződő felek oldaláról nem játszanak szerepet a tudati állapotok, önmagában a szakmai és üzleti tevékenységi körhöz való viszonyulás objektív ténye teremti meg e sajátos státusukat.¹¹

A fogyasztóvédelmi rendelkezések alapvetően a gazdasági erővel rendelkező vállalkozásokkal szemben kiszolgáltatott magánember védelmében kerültek kialakításra és alkalmazásra. Egyetértve Menyhárd Attilával: „A fogyasztóvédelmi szabályozás mögött meghúzódó jogpolitikai indokok korántsem világosak. A gyengébb fél védelmére való hivatkozás egyáltalán nem meggyőző és nem ad magyarázatot arra, hogy miért ne keltsen ugyanilyen megfontolásból védeni például a gyenge alkupozícióban lévő vállalkozásokat.”¹² Emellett felvethető az is, hogy – figyelemmel a fogyasztóvédelmi normarendszer mögött meghúzódó alapvető törekvésekre – indokolt és szükséges-e az alanyi kört bővíteni, s milyen alapon vonhatóak meg a védelem határai. A Ptk. biztosítja az alanyi kör kiszélesítésének lehetőségét, és a joggyakorlatban is találunk példát a kiterjesztésre.¹³ Ugyanakkor, a közösségi jog gyakorlatát is szem előtt tartva, e kérdés egyértelmű lezárást nyer több fogyasztóvédelemmel foglalkozó jogforrásban¹⁴ és a Szakértői Javaslatban is. A fogyasztó csak az önálló foglalkozása és üzleti tevékenysége körén kívül eljáró *természetes személy* lehet, aki e körben eljáró személlyel köt szerződést.¹⁵ Ennek megfelelően fogyasztó – visszakanyarodva a fogyasztóvédelmi szabályozás eredeti

⁹ Ptk. 685.§. d)-e). Beépítette: 2002. évi XXXVI. törvény 8.§. Hatályos: 2003. július 01.

¹⁰ MENYHÁRD ATTILA: *Fogyasztóvédelem és magánjog*. In.: A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005. I. kötet. Gondolat-ELTE-ÁJK, Budapest, 2007. 667.

¹¹ DARÁZS LÉNÁRD: *A fogyasztói szerződések új kollíziós jogi szabályrendszere*. Magyar jog, 2010/2., 116.

¹² MENYHÁRD i.m. 666.

¹³ Pl. BH 2000.554. BH 2004.1093.

¹⁴ Pl. 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről, 3.§. 3.; a 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról 2.§ a); 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről 12 §. a).

¹⁵ Javaslat 757.

kiindulópontjához – kizárólag természetes személy, míg a szerződő partner akár természetes, akár jogi személy is lehet.¹⁶

4.2. A többletvédelem jellege és módszere

A fogyasztói szerződés tipikus példája az egyik fél kedvezőbb sajátossága, „fölénye” révén kialakult gyengébb helyzet. Ha nagyon szigorúan akarjuk értelmezni és elhatárolni más, e védelem körébe tartozó esettől, akkor itt nem a szó szoros értelmében vett gyengébb fél védelme, hanem inkább az erősebb féllel szembeni védelem merül fel. (Külön érdekesség, hogy általában idézőjelbe téve használják a kifejezést, ami szinten a megnevezés bizonytalanságára, viszonylagos voltára utal.)

A kérdés az, hogy a fogyasztó és a fogyasztói szerződés fogalom által behatárolt gyengébb pozícióban mitől kell féltetni a felet, másképp fogalmazva, mi indokolja a szerződési szabadság korlátozását. A fogalom meghatározásában bújtatva benne van az a védelem, miszerint a fogyasztó – a tevékenységi kör jellege által – tapasztalatlanabb, kiszolgáltatottabb, míg a másik fél mellett az a megdönthetetlen védelem szól, hogy e tevékenységi körben tájékozottabb és tapasztaltabb. A beavatkozás indoka tehát az, hogy ezen externalia miatt a fogyasztó nagyobb veszéllyel köthet meg egy számára előnytelen szerződést, következésképp a külső eszközökkel az erőviszonyok megbomlott szimmetriáját kell helyreállítani.

A fogyasztó, mint „gyengébb fél” (fenti okokból idézőjelbe téve) védelmére épülő normák alkalmazását e speciális alany meghatározása, következésképp behatárolása előzi meg. A tevékenység jellege alapján objektíve megalkotott fogyasztó fogalommal operálva, amennyiben eme relációnak a jogalany megfelel, akkor a konkrét szerződésre alkalmazható a fogyasztói szerződésekre absztraháltan lefektetett normarendszer. Menyhárd megfogalmazásában: „A fogyasztó fogalmának meghatározása azért is központi jelentőségű, mert ettől függ, hogy az egyenlőtlen szerződési pozícióra modellezett, szerződési pozíciót erősítő kedvező szabályok alkalmazandók-e az adott esetben, vagy sem.”¹⁷

A védelemhez nem kell a másik oldalon meglévő tudatosság, a fogyasztói minőség és helyzet felismerése: „A fogyasztói szerződés objektív kategória: nem eleme az, hogy a fogyasztó szerződő partnere ismerte vagy ismernie kellett volna a megkötött ügylet fogyasztói rendeltetését.”¹⁸ Továbbvezetve: ezen általános szabályok esetében nem feltétel a fogyasztói helyzet kihasználása, további szubjektív tényállási elem megléte.

A magánjogi védelmet a szerződés jellege és a felek objektív pozíciója generálja. A szabályozás lényege, hogy a klasszikus értelemben vett szerződéses egyensúly megbomlásának elkerülése érdekében, vagy azt követően, a jog olyan többletvédelemben részesítse a fogyasztót, amellyel – korrigálva a vélelmezetten kedvezőtlen szerződéses pozíciót – megerősítést nyerhet a másik féllel szemben. A jogalkotó a tömegesen előforduló, általános jegyekkel meghatározható helyzetekből leszűrt tapasztalatok alapján alakította ki a szabályokat. Éppen ezért e normák többnyire preventív, kogens és korrekciós jellegűek.

¹⁶ A fogyasztó és a vállalat fogalmához ld. VÉKÁS LAJOS: *Parerga*, HVGorac, Lap és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 86–114.

¹⁷ MENYHÁRD i.m. 667.

¹⁸ Javaslat 758.

E rendelkezések *preventív jellege* abban mutatkozik meg, hogy az erősebb pozícióval szemben – mintegy a köztük lévő egyensúlytalanságot korrigálva, adekvát szerződési statusokat kialakítva – eleve a külsőleg megerősített fogyasztó álljon szemben.

A megerősítés alapvetően a diszpozitivitás alól kivételt képező *kogens* szabályok alkalmazásával történik. E külső szabályozók egyik fél hátrányát lefaragva, jogi normákkal kötelezik a másik felet a megfelelő magatartás tanúsítására, illetve belenyúlnak a szerződés tartalmi kialakításába is: „A XX. századra meggyengült a szerződési szabadság és a szerződések feltétlen teljesítésének alapelvszerű követelménye. Egyrészt a piacgazdaságba az állam is egyre inkább beavatkozni kényszerült (és kényszerül ma is), ugyanakkor pl. a tömegtermelés is kikényszerített újszerű, a lebonyolítást gyorsító, de végső soron kötöttebb megoldásokat, mint pl. az egyik fél által diktált szerződési feltételeket, valamint az ezekben is elrejtendő egyoldalú előnyök ellensúlyozására a kogens tartalmú fogyasztóvédelmi szabályokat.”¹⁹ E szabályozás kiindulópontja és motivációja az, hogy az elmúlt évtizedekben tömegessé váló anomáliák elkerülése érdekében a fogyasztói szerződések egységes, kogens rendezés alá kerüljenek.

Mivel a módszer hatékonysága legfőképp a prevencióban, s nem az utólagos szankcionálásban (pl. érvénytelenség) áll, ezen eszközök szerepe az, hogy a beavatkozás e *korrekciós* kogenciával, megelőző jelleggel helyén tartsa a szerződéses egyensúly mérlegét. Így nem a visszaállítás, hanem eleve olyan helyzet megteremtése a cél, hogy fel se merülhessen az erőfölénnyel való visszaélés lehetősége. A kogens előírások a tömegesen előforduló, s ezáltal általánosan megragadható jogviszonyba mintegy „előre belépnek”, és szerződéses paritást alakítanak ki. A fogyasztói szerződés létszakaszának mindegyikében felmerül ezen korrekciós védelmi eszközök alkalmazása. Ilyen például a szigorú tájékoztatási kötelezettség előírása, a szerződés tartalmába történő beavatkozási eszközök, illetve a fogyasztó számára az ügyletből való kedvező kilépési feltételek megteremtése.²⁰

Összegezve: A jogalkotó a fogyasztóvédelmi szabályokkal előre kalkulálva törekszik minimálisan szorítani a lehetőségét annak, hogy az objektíve adott pozícióbeli különbséget az erősebb fél kihasználja, s ezáltal egyensúlytalanságot okozzon. Természetesen, ha mégis megtörténik, akkor utólagosan szankciók – pl. az érvénytelenség jogkövetkezményei – alkalmazhatóak.

5. Védelem a hátrányos helyzetben lévő fél számára

Az aszimmetrikus állapot kialakulásának korábban bemutatott második szerkezeti formájára az uzsorás szerződés szolgál például. Ekkor a szerződési pozíció eltolódását – a mérleg nyelvét lefelé billentve – a fél ténylegesen gyengébb, szokásosnál rosszabb, *hátrányos helyzete* idézi elő. Míg a gyengébb fél védelmére épülő fogyasztói szerződés szabályainak alkalmazása egy fogalom-meghatározás relációjában dől el, addig a ki-uzsorázott valóban hátrányos helyzetben van, és ennek mibenléte konkrét esetekben vizsgálendő. A hátrány a szerződő partner szubjektív, és objektív személyi sajátosságain keresztül mérhető, így nem lehet általános, szerződések felett álló absztrakt alanyi meghatározással élni. Az érvénytelenség szankciós rendszerében elhelyezésre kerülő tényál-

¹⁹ BÍRÓ GYÖRGY: *Kötelmi jog*. Novotni kiadó, Miskolc, 2004. 226.

²⁰ Id. pl. Javaslat 758.

lásban az egyik fél hátrányos helyzetéből eredő gyengébb pozícióját a másik fél ténylegesen kihasználva ön maga számára indokolatlan egyoldalú előnyt köt ki.

5.1. A hátrányos helyzet

Fentiek szerint, az uzsorás szerződésnél nem egy a szerződések felett álló objektíve meghatározott gyengébb fél pozícióval, hanem az adott esetben ténylegesen vizsgált szubjektív elemű gyengébb helyzettel találkozunk. Ez az egyik fél erőpozíciójának „szinteltolódásával”, azt ténylegesen gyengítő körülmények eredményeként alakulhat ki.

E helyzetnek önállóan (pl. tapasztalatlanság, vagy üzleti jártasság hiánya) nincs jogi relevanciája, mivel tételes jogunk csak az objektív tényállási elem megvalósulása esetén vonja szabályozása alá. A hátrányos helyzetre utóbb, a konkrét szerződés vizsgálatakor derül fény, mégpedig azáltal, hogy ebből kifolyólag indokolatlan előnyt tartalmazó szerződés megkötésére került sor.

Az uzsora szubjektív kritériuma különféle sajátosságokon keresztül fejeződhet ki. Ezek a sajátosságok a szerződő partnerek viszonyában olyan helyzetet teremtenek, melyek kihasználásával az uzsora tényállása megállapítást nyer. E hátrányos helyzetek tovább differenciálhatóak aszerint, hogy az érintett személy szubjektív vagy objektív sajátosságai eredményezik-e.

Történetileg e helyzetek meghatározása sajátosan alakult. A Ptk. előtt az Mtj. rendelkezéseit majdnem változatlanul tételes jogba átültető uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikk mind az uzsorás, mind a kizsákmányoló szerződés definíciójában felsorolja a másik fél kihasználásához vezető helyzeteket. A szerződő fél szubjektív körülményeinek kihasználása merül fel az értelmi gyengeség, a könnyelműség és a tapasztalatlanság esetén. Objektív sajátoságként a szorult helyzet, a függő helyzet, illetve a bizalmi állás kihasználása került nevesítésre. A másik fél helyzetének kihasználásával kötött ügyletek szabályozásának terén újabb mérőföldkövet jelentett az egységes uzsorafogalom megteremtésére törekvő 1950. évi 9. számú elvi megállapítás, mely szakítva az uzsoratörvény megkülönböztetésével, egységesen uzsorának tekinti a hitel- és a reáluzsorát. Kevésbé népszerű kezdeményezése, hogy objektivizálta az uzsorafogalmat: az uzsora megállapításához önmagában elegendőnek találta a feltűnően aránytalan előny kikötését, a másik fél helyzetének kihasználása nélkül. A Ptk. szakított az objektivizált uzsorafogalommal, de az objektív kategóriát nem vetette el teljesen: a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő aránytalanságát külön megtámadási okká emelte. Az elvi megállapítással összhangban nem tesz különbséget a hitel- és reáluzsora között (megszűnt a kizsákmányoló szerződés, mint jogi kategória), viszont visszakanyarodva a korábbi szabályozáshoz, uzsorának a másik fél helyzetének kihasználásával kötött ügyleteket tekintette, vagyis a szubjektív elem meglétét továbbra is megkívánja.²¹ A Ptk. visszaemelte ugyan a szubjektív elemet, de – szemben az uzsoratörvénnyel – nem nevesít konkrét helyzeteket. E széles mérlegelési lehetőség kialakításával az eddigi legtágabb uzsorafogalmat teremtet-

²¹ Ptk. 202. § (1) bek.

te meg, mivel a jogalkotó célja bármely hátrányos helyzet kihasználásának megállapítása szabad mozgásteret biztosítani a jogalkalmazó számára.²²

A Ptk.-t követő jogalkalmazási gyakorlat azonban – a célokkal ellentétben – egyre inkább leszűkítette az uzsorát a kihasznált személy objektív adottságának, különösen szorult helyzetének vizsgálatára,²³ és azt a gazdasági szorult helyzettel, annak válságával (pl. eladósodás kihasználása) azonosítja.²⁴ A gyakorlat a szorult helyzetet objektív körülményként vizsgálja, mint a kihasznált személytől, annak alanyi kvalitásaitól függetlenül fennálló konstelláció valamely objektíve „mérhető” sajátosságát. Az esetek vizsgálata során egyértelműen kimutatható, hogy főképp a vagyoni körülményekben felmerülő problémát tekintik szorult helyzetnek, mivel többnyire az így felmerülő „kényszerhelyzetet” tudja a másik fél kihasználni. Elvértve találunk a fentiekől eltérő tartalmú határozatokat is, így például a Győri Ítélőtábla szerint „a szorult helyzet megállapításához azonban nem feltétlenül a kötelezett anyagi biztonságára kiható jelentős körülmény fennállása szükséges, hanem más körülmény, személyes – egészségi ok, függő helyzet – illetve családi ok is alapot adhat annak megállapítására”,²⁵ de az általános jogalkalmazási gyakorlat mégsem ezt tükrözi.

A javaslat követi a Ptk. megoldását, és a korábbi mozgásteret meghagyva, nem nevesít külön helyzeteket. Kiemeli azonban, hogy a kiuzsorázott fél mindig csak természetes személy, míg a másik oldalon pedig természetes és jogi személy is szerepelhet, de ekkor nincs szó fogyasztói jogviszonyról. (Ebből is látható, hogy a gyengébb fél védelme, mint jogpolitikai célkitűzés többnyire a természetes személyek védelme érdekében kerül alkalmazásra).²⁶

A hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény 5:78. §-a kettős megoldást alkalmazott: egyfelől meghagyta a Ptk. szabad mozgásteret garantáló általános megfogalmazását, másfelől (támpontként) három konkrét helyzetet is nevesített: *Semmis a szerződés, ha az egyik szerződő fél a szerződés megkötésekor – a másik fél helyzetének kihasználásával – feltűnően aránytalan előnyt kötött ki. A fél helyzete kihasználásának minősül különösen, ha az, akivel szemben a feltűnően aránytalan előnyt kikötötték, a szerződés megkötésekor a másik féltől függő viszonyban vagy kiszolgáltatott helyzetben volt, vagy kellő üzletkötési jártassággal nem rendelkezett.*

Figyelemmel a joggyakorlatban tapasztalható tendenciára, a megadott támpontokkal némileg a kihasznált személy szubjektív adottságainak mérlegelése felé terelték volna a joggyakorlatot. A *függő viszony* esetében véleményünk szerint a felek között eleve meglévő kapcsolatról, egymáshoz való viszonyulásukról van szó. (ld. később) A *kiszolgáltat-*

²² A hátrányos helyzet alakulásáról ld. részletesen GELLÉN KLÁRA: *A másik fél helyzetének kihasználása a Magánjogi Törvényjavaslatról napjainkig*. In: XV. Polgári Jogot Oktatók Országos Találkozójának konferencia-kötete. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2010. 19–31.

²³ A Kúria P.IV. 917/1933.Gr. XXXII.563. sz. ítéletében kifejti, hogy a szorult helyzet általában olyan viszonyok összessége, melyek a személyt gazdasági létének továbbfolytatása végett olyan ügyletkötésre kényszerítik, amelyet akar, de nem helyesel, amelyet nagyobb hátrányok ideiglenes elkerülése végett kénytelen megkötni, habár általánosan helyzetének nehézsége utóbb csak fokozódik. A szorult helyzet nem egyenlő a vagyontalan, nélkülözéssel járó állapottal. Így akár az egyébként „vagyonos” személynél is előfordulhat olyan szorult helyzet, minek következtében kizsákmányoló ügylet áldozatává válik. Általában valamely „égető szükséglet” kielégítése miatt kerül sor a szerződés megkötésére. Ilyen lehet a fizetési zavar, amikor a fél valamely kötelezettségeit teljesíteni nem tudja, a pusztán életfenntartás, okszerű gazdálkodás nélkülözhetetlen kellékének a beszerzése, élethívatalos feltételeinek a betöltése.

²⁴ BH. 2001. 542.

²⁵ Győri Ítélőtábla Pf. I. 20.025/2005/22.

²⁶ Javaslat, 783.

tott helyzet lehet szubjektív és objektív adottsága is a szerződő partnernek (Pl. idősor, betegség, elesettség, nincstelenség.) Ez nem a másik fél relációjában alakul ki, hanem meglévő adottság, sajátosság, amely a másikkal szemben kiszolgáltatottá teszi. A *kellő üzletkötési jártasság hiánya* szubjektív emberi tényező, amely inkább általános sajátos-ságként jellemezheti a személyt az üzletkötési tapasztalat hiánya révén. Ekkor – szemben a fogyasztói szerződéssel – nem a másik adott tevékenységi körben való üzleti jártasságából fakadó előnye, hanem a szokásos üzleti tájékozottság, ismeretanyag terén mutatkozó hátrány van jelen, vagyis lefelé történő eltolódás észlelhető. Az üzleti jártasság hiánya a fogyasztói szerződések körén kívül értelmezendő. A fogyasztói szerződések esetében az adott tevékenységi körében rendelkezik az egyik fél olyan ismerettel és tapasztalattal, amely alapján kiemelkedik, de a fogyasztóra nem jellemző az üzleti jártasság hiánya. Ráadásul az utóbbi csak akkor érdemes, ha ténylegesen társul hozzá a helyzet kihasználásával kikötött objektív előny. Preventív norma alkalmazására nem kerül sor, hanem az erőkülönbségből fakadóan megkötött egyoldalú előnyt biztosító szerződések utólagos kezelése történik meg (semmisség). Úgy véljük, hogy amennyiben egy ténylegesen előállott hátrányos pozíció kihasználásához az objektív előny társul, akkor itt nincs relevanciája a szerződés fogyasztói jelleg voltának, mivel az minden esetben semmisséget von maga után. A másik fél hátrányos helyzetének tényleges kihasználása, mint szubjektív többlettényállási elem valamennyi szerződést egy körbe utal anélkül, hogy a fogyasztói szerződés jelleg vizsgálata felmerülne.

A tisztességtelen általános szerződési feltétel beépítése esetében sincs szubjektív tényállási elem, hiszen nem a másik fél helyzetének kihasználásával, hanem inkább gazdasági fölényrel való visszaélésről van szó annak érdekében, hogy önmagára nézve indokolatlanul kedvezőbb tartalmú feltételt tudjon beépíteni.

5.2. A hátrányos helyzetű gyengébb fél védelmének feltételei

Mivel az uzsorás szerződésnél nem objektíve körülírt gyengébb pozícióval állunk szemben, a jogvédelem csak akkor lép be, amikor konkrét esetekben az uzsora szubjektív és objektív elemének megléte bizonyítást nyer. Önmagában a hátrányos helyzet miatt még a szerződő jogalany nem védendő, a beavatkozást a ténylegesen kialakított szerződéses tartalom indokolja. A törvény korlátozása a „felek elhatározásának határait” oly módon szabja meg, hogy a kogens szabályokkal szemben álló akarat-elhatározás érvénytelen, és nem lépnek a helyébe, nem mondják meg helyette, mi legyen a tartalom. Az uzsora csak azt a szélső határt jelöli ki, amelyen belül a felek jogviszonyuk tartalmát szabadon rendezhetik, de nem határozza meg, hogy a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak miben kell állnia.²⁷ A felek a szerződés tartalmát szabadon alakítják ki, s amíg az objektíve nem mutat indokolatlan előnyt a másik fél számára, a hátrányos helyzetben lévő gyengébb fél védelmének kérdése fel sem merül.

Szemben a fogyasztói szerződéssel itt a másik fél üzleti pozíciója, helyzete közömbös (így lényegtelen körülménynek számít, hogy pl. üzleti tevékenysége körében kedvezőbb adottságokkal bírjon), az ő szempontjából csak a másik félnél meglévő helyzet kihasználása minősül tényállási elemnek. Önmagában tehát a hátrányos helyzet és az objektív elemként megjelenő indokolatlan előny kikötése sem elegendő az uzsora megállapításához. Szükséges azonban a hátrányos helyzetnek a másik fél részéről történő

²⁷ VILÁGHY-EÖRSI, i.m. 54.

megismerése, és kihasználása.²⁸ Az eredeti szerződéses pozícióban maradó személy a helyzetet felismerve, azt tudatával átfogva, erre építve köt ki indokolatlan előnyt. Az uzsoránál tehát az adekvát helyzetben lévő személy használja ki a valóban alacsonyabb szinten elhelyezkedő partner helyzetét. A fogyasztói szerződés esetében nincs szükség ilyen elemre. Mindegy, hogy a szerződő partner tudata átfogja-e a gyengébb fogyasztói létet és a szerződés jellegét.

A gyengébb fél védelmének jogpolitikai célkitűzése az uzsora esetében sokkal inkább alátámasztott, mint a fogyasztói szerződéseknél. A védelem érdekében ekkor nem a prevenció, hanem az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazásával, reparáció érvényesül.

6. Mindkét irányba eltolódó szerződéses pozíciók

A függő helyzet szerkezetileg olyan sajátos eset, amikor a szerződéses pozíciók eltolódása mindkét irányban megfigyelhető egy a felek között már eleve fennálló viszony alapján. Az uzsora megállapításához vizsgálat tárgyát képezi az, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő részéről a kedvezőtlenebb helyzet kihasználásra került-e. Függő helyzetben kötött tehát az a szerződés, melynél az egyik szerződő fél a másik – más viszonyból származó – alárendelt helyzetét kihasználva, magának jogtalan, ingyenes előnyt szerez. A két személy relációja sajátosan és meglehetősen nehezen értelmezhető azáltal, hogy ugyan a szerződéskötéskor nem alakulhat ki alá- és fölérendeltségi állapot, de mégis egyik fél függ a másiktól. Álláspontunk szerint a függés azt jelenti, hogy a lehetősége van meg annak, hogy e meglévő függő kapcsolat révén egyik fél hátrányokat helyezzen kilátásba, de ténylegesen nem teszi, mert ha igen, akkor az már a pszichikai kényszer, a fenyegetés köré merítené ki. Nem fenyegeti meg ugyan a gyengébb felet, de annak tudata átfogja, hogy a másiknak vannak arra szolgáló „eszközei”, hogy számára valamilyen hátrányt keletkeztessen.²⁹ Úgy véljük, hogy egyes esetekben bizonyítani sem kell a függőséget, mivel elegendő a meglévő kapcsolat bizonyítása (pl. oktató-tanítvány, munkáltató-alkalmazott). Ez azt jelentheti, hogy ekkor a függő viszony létének bizonyítása mellett szinte elegendő az objektív előny kikötésének a megléte.

Elgondolkodtató ezeknek a tényezőknek az önmagukban való, objektív feltétel nélküli mérlegelése. Elképzelhető az is, hogy nem kötött ki a másik fél aránytalan előnyt önmaga számára, mégis már maga a szerződéskötés is csak azáltal történhetett meg, hogy a másik fél e kiszolgáltatott helyzetben nem tudott (mert) akaratának megfelelően cselekedni, tartva a szerződő féllel szemben fennálló függő (és ezáltal kiszolgáltatott) helyzetétől. Természetesen mindez anélkül történik, hogy fennállnának a pszichikai kényszer tényállási elemei, hiszen akkor megfelelően elhelyezhető az eset az érvénytelenség rendszerében. A függő, kiszolgáltatott helyzetben lévő nem a tényleges akaratá-

²⁸ A szerződés érvénytelenségének megállapításánál közömbös, hogy ki ajánlotta az ügyletet, ki volt a kezdeményező. Ily módon a célzatosság nem feltétel, elegendő a fennálló helyzetről való tudomás, annak részletes ismerete nélkül. K.P.IV. 917/1933. Gr. XXXII. 563. Ugyanígy nem releváns az sem, hogy a szorult helyzetet a másik fél idézte-e elő, ha arról tudva, kifejezetten azt kihasználva, az előny szerzése végett kötötte meg a szerződést. K.P. VII. 49/1936. Gr. XXXIV. 72.

²⁹ Pl. ilyen lehet a családban élő nagykorú gyermek függő helyzete, aki így gazdaságilag alá van vetve a családfő, szülők akaratának; a férj és feleség viszonyában felmerülő anyagi és pszichés függő helyzet; a pszichiáter – beteg kapcsolata; sajátos módon a munkáltató-alkalmazott viszonyból adódó függő helyzet; tanítvány-oktató kapcsolata.)

nak megfelelően cselekszik. Valójában meg sem akarta kötni a szerződést, pusztán féltelmében tette meg (anélkül, hogy a szerződő partner vagy harmadik személy részéről fenyegetés lett volna). Egyes speciális jogviszonyokban, szerződéses kapcsolatokban különösen indokolt lenne ezeket a tényezőket hangsúlyosabban figyelembe venni (pl. munkaszerződés megkötése, módosítása, megszüntetése körében sajátos módon vetődnek fel a kiszolgáltatottság, a munkahely féltésének kérdése. A munkaszerződésnek e területben történő megközelítése külön tanulmány tartalmi kereteit merítheti ki).³⁰

Összegzés

A gyengébb fél védelmének kimerítő felleltározását a tanulmány nem tűzte ki céljául, csupán egyes, e jogpolitikai célkitűzésre építő tényállások esetében kívánta vizsgálni az aszimmetrikus szerkezetet, a gyengébb pozíciót és sajátosságokat.

Vannak esetek, amikor a gazdasági élet biztonsága indokolja, hogy az adott területen nagyobb jártassággal, tapasztalattal rendelkező fél ne kerüljön a szerződésekben kedvezőbb helyzetbe. Ekkor nehezen értelmezhető a gyengébb pozíció és következésképp a gyengébb fél védelmének jogpolitikai célkitűzése. Az uzsora semmisséget kimondó normája, a klasszikus védelem megnyilvánulásaként, valóban a hátrányos helyzetű, gyengébb fél védelmében kerül alkalmazásra. A gyengébb fél védelme, mint jogpolitikai célkitűzés önmagában is nehezen megragadható és körülírható, de azzal mindenképp jellemezhető, hogy a jogalkotó konkrét tényállások mentén az egyik fél helyzetének javítása érdekében igyekszik „mankót” nyújtani. A cél, a tényleges egyensúly megteremtése, vagy legalábbis a szimmetriához közelítésével valamelyest orvoslás nyújtása (pl. fogyasztói szerződése, ÁSZF), vagy a másik félnek sajátos polgári jogi szankciók alkalmazásával utólagos védelem teremtése (pl. uzsorás szerződés).

Úgy véljük, napjainkra egyes szerződések kapcsán a szerződési szabadság felülírása a gyengébb fél védelme érdekében az eddigiekhez mérten is nagyobb beavatkozási szintet igényel. A gazdasági válság következtében megszorodtak azok a helyzetek, amikor a személyek gazdasági pozíciójukat, akár munkájukat, megbízatásukat féltve felvállalnak olyan szerződéses kapcsolatokat, amelyeket egyébként nem kívánnak, ténylegesen nem kötnének meg. Ezek biztonságos definiálása, és az ügyletekbe való beavatkozás jogalapja nehezen megragadható, de mégis – a függő és kiszolgáltatott helyzet sajátos alkalmazásával – megoldást lehetne találni e szerződések orvoslására is.

Mindezek mellett tisztában vagyunk azzal, hogy a gyengébb fél védelme konkrét tényállásokon keresztül is csak viszonylagosan és szűken értelmezhető. Míg egyfelől e jogpolitikai célkitűzés a méltányosság kifejeződésének sajátos kelléke, addig másfelől a szerződési szabadság és a magán-autonómia indokolatlan korlátozási eszközévé is válhat. Alkalmazása a magánjogi viszonyokban csak kellően átgondoltan, a magánjogi dogmatika szigorú figyelembe vétele mellett lehetséges.

³⁰ Ez nem csak a munkaszerződés vonatkozásában értelmezhető, hanem olyan esetben is, amikor például a munkáltató felajánlja, hogy forgalmi értéken megveszi az alkalmazott ingatlanát. A munkavállaló nem akarja eladni, de nem mer nemet mondani főnökének, mert fél attól, hogy rontaná a megítélését és munkaviszonyában hátrányos helyzetbe kerülne.

KLÁRA GELLÉN

PROTECTION OF WEAKER PARTY
IN SOME ASYMMETRICAL CONTRACTUAL RELATIONS

(Summary)

Protection of private autonomy does not justify fundamentally the interference to private relationships. At the same time some social and economic life situations may develop that make necessary to intervene in order to protect an interest in need of equity. Such a special interference level is the protection of „weaker party”. Parties’ equility and juxtaposition remain but the quasi harmony of balance of forces breaks and the contract becomes asymmetrical in case of affairs justifying weaker party’s protection. The paper tries to answer that when the parties’ position who are in different status and have different qualities can be considered asymmetrical in some contractual relations, who can be regarded as weaker party and what kind of corrective possibilities are to solve the unbalanced state among parties.

